

NETWERK OORLOGS BRONNEN

BELADEN ARCHIEVEN ONLINE

Juridische en ethische
verkenningen in het kader van
het project Collaborateurs online

Marianne Loef
Loef Advies
Maart 2022

Dit project maakt onderdeel uit van de OCW-Mondriaan Fonds-open call 'Beladen Geschiedenis'

Auteur: Marianne Loef
Vormgeving: Ellen Bouma

Op deze publicatie is een Creative Commons Naamsvermelding-licentie van toepassing. Deze publicatie mag worden bewerkt, doorgestuurd, geüpload, gedownload, gekopieerd en anderszins verspreid, zolang de titel van de publicatie en de naam van de maker vermeld worden. De gehele licentietekst is te vinden op: <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>

Als je deze publicatie wilt hergebruiken kun je de volgende methode van naamsvermelding aanhouden:
Beladen Archieven Online CC BY 4.0

Foto omslag: Aanhouding van een van collaboratie verdacht persoon, Den Haag, Ton Bouman, 1945
(Collectie Nederlands Instituut voor Militaire Historie)

INHOUD

INLEIDING	5
Onderzoeksvragen	6
Onderzoeksmethode	6
DEEL 1 JURIDISCHE ASPECTEN	8
Wetgeving	8
Jurisprudentie	10
Bezwaar dochter Puttense politiemans	10
Bezwaar in verband met Joods Monument	11
Bezwaar nabestaande verzetsman Noord-Nederland	11
Uit de handel nemen van boek over NSB-ers onder druk van familie	11
DEEL 2 ETHISCHE ASPECTEN	12
Enkele feiten over collaboratie in de Tweede Wereldoorlog	12
Argumenten voor en tegen beladen archieven online	12
Argumenten tegen online openbaar stellen Vanuit perspectief nabestaanden	12
Vanuit maatschappelijk perspectief	14
Argumenten vóór online openbaar stellen Vanuit perspectief nabestaanden	14
Vanuit maatschappelijk perspectief	16
DEEL 3 OMGAAN MET DE DILEMMA'S	18
Zes denkrichtingen	18
Praktische maatregelen	19
Voorbeelden	20
CONCLUSIES	22
Juridisch	22
Ethisch	22
Slotconclusie	24
BIJLAGE GERAADPLEEGDE LITERATUUR	26

*'In de oorlog zat 5% in het verzet, 5% collaboreerde en
90% zat thuis te hopen dat het snel over zou gaan'*
W.L. Brugsma

INLEIDING

Nu de Tweede Wereldoorlog meer dan 75 jaar geleden is, is ook de uiterste termijn verstreken dan wel verstrijkt deze binnenkort, waarbij op grond van de Archiefwet archieven beperkt openbaar kunnen zijn.¹ Over deze openbaarheid, zonder restricties, van oorlogsarchieven doemen verschillende vragen op, vooral als het gaat om gegevens over collaborateurs. Het Netwerk Oorlogsbronnen stelt zich in het project *Collaborateurs online* ten doel, om in gezamenlijkheid een kader te ontwikkelen voor het (online) beschikbaar stellen van persoonsgegevens over collaborateurs uit de Tweede Wereldoorlog. Daarbij vindt een afweging plaats tussen enerzijds de behoefte en het recht van samenleving, wetenschap en publiek kennis te nemen van de oorlogsgeschiedenis, ook die van familieleden of plaatsgenoten. Anderzijds moet rekening worden gehouden met mogelijk nadelige gevolgen voor nabestaanden van collaborateurs en slachtoffers.

De vragen rond de openbaarheid van beladen archieven zijn te onderscheiden in vragen van juridische en van ethische aard. Wat zijn de juridische kaders van de openbaarheid van oorlogsarchieven, wat zeggen de privacywetgeving en de archiefwetgeving? En wat zijn de ethische aspecten van (online) toegankelijkheid van oorlogsarchieven, met name gegevens over collaborateurs? Welke dilemma's komen we daarbij tegen? Omdat we nu eenmaal in het digitale tijdperk leven is het onvermijdelijk de online raadpleegbaarheid van de archieven daarbij centraal te stellen. De voortschrijdende digitalisering maakt het mogelijk dat deze bronnen – mits in digitaal formaat beschikbaar en nader toegankelijk gemaakt – binnen het bereik van één muisklik volledig doorzoekbaar zijn en automatisch aan elkaar gekoppeld kunnen worden. In de praktijk worden al op grote schaal oorlogsarchieven gescand, met het doel deze vroeg of laat op het web te publiceren. Er bestaan in Nederland ook al enkele concrete voorbeelden van online publicatie.

Het Netwerk Oorlogsbronnen heeft daarom in het kader van *Collaborateurs online* de opdracht gegeven voor een verkenning naar de juridische en ethische aspecten van online publicatie van oorlogsarchieven. Het accent lag hierbij op gegevens over collaborateurs. De verkenning is uitgevoerd in de periode november 2020 – maart 2022.

¹ In uitzonderlijke gevallen kan de minister of, bij archieven van lagere overheden, het college van GS een machtiging verlenen tot verlenging van de beperkte openbaarheid langer dan 75 jaar. Zie Archiefwet 1995, artikel 15 lid 4. In de nieuwe Archiefwet 2021, die op het moment van schrijven bij de Tweede Kamer is ingediend, wordt de maximale termijn waarschijnlijk verlengd.

Onderzoeksvragen

De onderzoeksvragen die ten grondslag liggen aan deze verkenning, waren:

- Is het juridisch toegestaan en ethisch wenselijk dat iedereen toegang heeft tot de persoonsgegevens van collaborateurs, ook als deze zijn overleden?
- Wat zijn de persoonlijke gevolgen van (online) openbaarheid voor de nabestaanden van collaborateurs?
- Wat zijn de maatschappelijke gevolgen van het beperkt openbaar houden van oorlogsarchieven?
- Welke gevolgen heeft het achterhouden van dit soort informatie voor de publieke functie van de archiefbeherende instellingen als neutrale instellingen, de vrijheid van informatie en de ambitie van multiperspectiviteit die ons begrip van de Tweede Wereldoorlog dient te verruimen?

Enkele subvragen waren:

- Is er onderscheid te maken tussen typen van collaboratie? Is het openbaar maken van gegevens over bijvoorbeeld (kleine) zwarthandelaren – economische collaboratie – zoveel jaar na dato minder beladen dan het openbaar maken van gegevens over politieke collaboratie of over SS-ers, moordenaars en Jodenjagers – de zwaarste categorie oorlogsmisdaden?
- Is er onderscheid te maken tussen een stedelijke omgeving en het platteland? Is het in de anonimiteit van de stad gemakkelijker voor nabestaanden om openbaar maken van gegevens over hun collaborerende familieleden te accepteren dan in een dorp?
- Kan er onderscheid worden gemaakt tussen diverse leeftijdsgroepen van nabestaanden als het gaat om hun gevoel over openbaarmaking van gegevens over hun familie?

Onderzoeksmethode

In de eerste fase is door literatuuronderzoek een indruk verkregen van het onderzoeksveld. Veel aandacht is uitgegaan naar de ervaringen van nabestaanden van collaborateurs, met name nabestaanden van de eerste generatie. Ook is jurisprudentie bestudeerd met betrekking tot openbaarmaking van gegevens uit de Tweede Wereldoorlog en de uitwerking daarvan op nabestaanden.²

Vervolgens is aan de hand van totaal negen interviews getracht de onderzoeksvragen te beantwoorden en de diverse subvragen daarbij verder uit te diepen. De interviews vonden plaats met nabestaanden van collaborateurs van verschillende generaties en met enkele ervaren onderzoekers die veel bronnen met betrekking tot collaborateurs hebben geraadpleegd. Daarnaast zijn twee groepsinterviews gehouden met

² Zie de Literatuurlijst en de paragraaf Jurisprudentie in hoofdstuk 2.

medewerkers van erfgoedinstellingen die veel te maken hebben met het publiek dat oorlogsarchief raadpleegt.

Ik dank alle geïnterviewden van harte voor hun genereuze medewerking. Vervolgens is op 12 oktober 2021 op het NOB-symposium *Beladen archieven online* een eerste presentatie gegeven van de onderzoeksresultaten, gevolgd door een discussie.³ De aanvullingen en het commentaar dat daar werd gegeven, zijn verwerkt in dit verslag.

Ten slotte zijn op 30 maart 2022 tijdens een bijeenkomst van het Consortium *De oorlog voor de rechter* diverse aspecten van het digitaliseren en online plaatsen van het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging besproken. Naast een presentatie van een uitgebreid juridisch onderzoek door EIFFEL zijn ook de resultaten van deze verkenning gepresenteerd. Het besprokene op deze bijeenkomst is ook weer verwerkt in dit eindverslag.

Bijzondere dank ben ik verschuldigd aan de Stichting Werkgroep Herkenning, die mij de resultaten van een enquête onder de leden over het onderwerp 'openbaarheid van beladen oorlogsarchieven' ter beschikking stelde.⁴

³ Voor de filmopname van dit symposium zie https://www.youtube.com/watch?v=jwB_vGY0Sb4

⁴ Zie <https://www.werkgroepherkenning.nl/category/oproep/>. Op verzoek van enkele geïnterviewden blijven zij in dit verslag anoniem. Hun namen zijn bekend bij het Netwerk Oorlogsbronnen. Ook de enquêteresultaten van de Werkgroep Herkenning zijn anoniem.

DEEL 1

JURIDISCHE ASPECTEN

Met betrekking tot de openbaarheid van historische archieven uit of over de Tweede Wereldoorlog zijn in deze verkenning twee juridische regimes nader bekeken: het Europese privacyrecht met de Nederlandse uitwerking daarvan, en de Nederlandse Archiefwet- en regelgeving.

Wetgeving

De Algemene Verordening Gegevensbescherming (AVG) is in mei 2018 in werking getreden in alle lidstaten van de Europese Unie en regelt de omgang met en bescherming van persoonsgegevens. Onder artikel 4, lid 1, AVG is het begrip 'persoonsgegeven' als volgt gedefinieerd:

Alle informatie over een geïdentificeerde of identificeerbare natuurlijke persoon, zoals een naam, een identificatienummer, locatiegegevens, een online identifier of een of meer elementen die kenmerkend zijn voor de fysieke, fysiologische, genetische, psychische, economische, culturele of sociale identiteit van die natuurlijke persoon.

Vervolgens is onder artikel 4, lid 2 het begrip 'verwerking' gedefinieerd als:

een bewerking of een geheel van bewerkingen met betrekking tot persoonsgegevens of een geheel van persoonsgegevens, al dan niet uitgevoerd via geautomatiseerde procedés, zoals het verzamelen, vastleggen, ordenen, structureren, opslaan, bijwerken of wijzigen, opvragen, raadplegen, gebruiken, verstrekken door middel van doorzending, verspreiden of op andere wijze ter beschikking stellen, aligneren of combineren, afschermen, wissen of vernietigen van gegevens.

Het is voor deze verkenning belangrijk om te constateren, dat de AVG ziet op gegevens met betrekking tot **natuurlijke personen**, dat wil zeggen levende personen. Deze personen moeten als zodanig identificeerbaar zijn, niet noodzakelijk omdat hun naam in de gegevens voorkomt. Het kan ook een nummer of ander kenmerk of combinatie van kenmerken zijn aan de hand waarvan

iemand identificeerbaar is. Een tweede belangrijke constatering is, dat handelingen die voortvloeien uit de Archiefwet, zoals het opslaan, ordenen, toegankelijk maken en ter beschikking stellen van (historische) archieven tevens verwerkingen van persoonsgegevens (kunnen) zijn, als daar nog levende personen in voorkomen. De Archiefwet 1995 is in artikel 2A dan ook gekoppeld aan de AVG. De bepalingen in de Archiefwet over openbaarheid van historische archieven én de bepalingen van de AVG moeten dus in samenhang worden gezien.⁵

Voor verwerkingen van persoonsgegevens moet altijd een **grondslag** zijn. Eén van de grondslagen voor (verdere) verwerking van persoonsgegevens is volgens AVG artikel 5, lid 1 onder b 'archivering in het algemeen belang, wetenschappelijk of historisch onderzoek of statistische doeleinden'. Ook al is de grondslag legitiem, er moeten altijd 'passende technische of organisatorische maatregelen' worden genomen om de persoonsgegevens te beschermen.

De AVG kent vervolgens specifieke bepalingen voor **bijzondere** persoonsgegevens en persoonsgegevens van strafrechtelijke aard. Over bijzondere persoonsgegevens wordt onder artikel 9 lid 1 AVG het volgende bepaald:

Verwerkingen van persoonsgegevens waaruit ras of etnische afkomst, politieke opvattingen, religieuze of levensbeschouwelijke overtuigingen, of het lidmaatschap van een vakbond blijken, en verwerking van genetische gegevens, biometrische gegevens met het oog op de unieke identificatie van een persoon, of gegevens over gezondheid, of gegevens met betrekking tot iemands seksueel gedrag of seksuele gerichtheid zijn verboden.

⁵ In de nieuwe Archiefwet 2021 zal aan het samengaan met de AVG explicieter aandacht besteed worden.

Een rij bezoekers voor de publieke tribune wordt binnengelaten in het gebouw van het Bijzonder Gerechtshof in Amsterdam op de hoek van de Spiegelstraat-Herengracht. Amsterdam, datum onbekend (Collectie Spaarnestad/Nationaal Archief)

Op dit verbod worden in artikel 9 lid 2 onder j enkele uitzonderingen gemaakt, waaronder verwerkingen met als grondslag 'archivering in het algemeen belang, wetenschappelijk of historisch onderzoek of statistische doeleinden'. Hierbij worden méér voorwaarden voor verwerking gesteld dan bij de niet-bijzondere persoonsgegevens: 'de evenredigheid met het nagestreefde doel wordt gewaarborgd, de wezenlijke inhoud van het recht op bescherming van persoonsgegevens wordt geëerbiedigd en passende en specifieke maatregelen worden getroffen ter bescherming van de grondrechten en de belangen van de betrokkene'.

Wat betreft gegevens van strafrechtelijke aard, deze mogen, zo stelt artikel 10 van de AVG:

'alleen worden verwerkt onder toezicht van de overheid of indien de verwerking is toegestaan bij Unierechtelijke of

lidstaatrechtelijke bepalingen die passende waarborgen voor de rechten en vrijheden van de betrokkenen bieden. Omvattende registers van strafrechtelijke veroordelingen mogen alleen worden bijgehouden onder toezicht van de overheid'.

Deze bepalingen in de AVG zijn verder uitgewerkt in de Nederlandse Uitvoeringswet AVG, waar in hoofdstuk 3 nadere voorwaarden worden gesteld aan de verwerking van bijzondere en strafrechtelijke persoonsgegevens. Belangrijke voorwaarden zijn, dat bij verwerking in het kader van wetenschappelijk of historisch onderzoek dit onderzoek een algemeen belang moet dienen, het vragen van uitdrukkelijke toestemming aan de betrokkenen onmogelijk blijkt of een onevenredige inspanning kost, en bij de uitvoering is voorzien in zodanige waarborgen dat de persoonlijke levenssfeer van de betrokkenen niet onevenredig wordt geschaad.⁶

⁶ Zie Uitvoeringswet AVG, paragrafen 3.1 en 3.2, in het bijzonder artikel 24 en artikel 32 onder f.

Bij dit alles moet steeds worden bedacht, dat de AVG gaat over gegevens van natuurlijke, dat wil zeggen levende personen.

Bijzondere persoonsgegevens en gegevens van strafrechtelijke aard komen veel voor in de oorlogsarchieven en zeker als het gaat over collaboratie. De Archiefwet stelt in artikel 2A, onder verwijzing naar bovenstaande bepalingen in de Uitvoeringswet AVG, dat verwerking van bijzondere en strafrechtelijke persoonsgegevens in archieven is toegestaan, met uitzondering van het (zonder meer) ter raadpleging of gebruik ter beschikking stellen van deze gegevens.

Deze bepaling moet worden gezien in samenhang met artikel 15 van de Archiefwet, waarin wordt bepaald om welke redenen historische archieven mogen worden beperkt in openbaarheid. Eén van die redenen, genoemd onder Archiefwet 15 lid 1 onder a is *'de eerbiediging van de persoonlijke levenssfeer'*. Wat precies onder dit begrip moet worden verstaan, is niet in de Archiefwet- en regelgeving uitgewerkt. Het is wel duidelijk, dat bijzondere persoonsgegevens en gegevens van strafrechtelijke aard in elk geval onder dit begrip vallen, maar dat het ook breder is dan dat.⁷

Eenmaal beperkt openbaar gestelde historische archieven zijn onder de Archiefwet niet altijd voor iedereen gesloten. Beperkingen op de openbaarheid zijn altijd eindig in de tijd, maximaal 75 jaar met een mogelijkheid tot verlenging na machtiging van de minister of het college van GS.⁸

Ook in de periode dat de beperkingen nog gelden, kunnen belanghebbenden zoals historische onderzoekers of personen, die gegevens over zichzelf of familieleden willen inzien, op aanvraag en onder voorwaarden toegang krijgen tot deze archieven. Bij archiefinstellingen wordt hiervoor een aanvraagformulier gebruikt. De aanvrager moet dan

⁷ Zo omschrijft Ketelaar in het standaardwerk *Handboek Archiefrecht* het begrip 'eerbiediging van de persoonlijke levenssfeer' als volgt: 'Het is ruimer dan het door de AVG bestreken terrein, hetgeen duidelijk wordt als we het recht op privacy omschrijven in de klassieke definitie 'The right to be let alone' (...). Het blijft dan ook zinvol dat, naast de AVG, de Archiefwet 1995 het mogelijk maakt de openbaarheid van archiefbescheiden te beperken met het oog op de eerbiediging van de persoonlijke levenssfeer. (...) Ik kan mij voorstellen dat archiefwettelijke beperking van de openbaarheid van bepaalde persoonsgegevens die overledenen betreffen, nodig is met het oog op de privacy van een nog levende persoon'. Zie Ketelaars *Archiefrecht*. AW 1995 art. 15 pag. 6, te raadplegen via www.iwabase.nl

⁸ Zie noot 1.

vóór inzage in de archieven een verklaring tekenen waarin hij of zij belooft zich aan de AVG en Archiefwet te zullen houden en geen persoonsgegevens openbaar te maken waar dat niet mag.⁹

Ten slotte wordt in preambule 158 van de AVG over oorlogsarchieven het volgende bepaald:

'De lidstaten moeten tevens worden gemachtigd om te bepalen dat persoonsgegevens voor archiveringsdoeleinden verder mogen worden verwerkt, bijvoorbeeld met het oog op het verstrekken van specifieke informatie over het politiek gedrag onder voormalige totalitaire regimes, over genocide, misdaden tegen de menselijkheid, met name de Holocaust, of over oorlogsmisdaden.'

Nederland heeft hier nog geen invulling aan gegeven. Toch is het belangrijk om vast te stellen, dat de intentie van de Europese wetgever is geweest, het verstrekken van informatie uit oorlogsarchieven mogelijk te maken.

Jurisprudentie

Er is weinig jurisprudentie te vinden als het gaat om de rechten van nabestaanden in verband met het openbaar maken van persoonsgegevens uit de Tweede Wereldoorlog. Al helemaal niet als het gaat om persoonsgegevens van collaborateurs, en nog minder vanaf de inwerkingtreding van de AVG in 2018. Er zijn drie zaken die enigszins als richtsnoer kunnen dienen.¹⁰

Bezwaar dochter Puttense politiemans

Een dochter van een politiemans die tijdens de Tweede Wereldoorlog in Putten werkzaam was tijdens de razzia van 1944, vordert rectificatie van de auteur en uitgever van het boek *Putten, de razzia en de herinnering* uit 1998. Dit op grond van de beschrijving van de rol van haar vader in en na de oorlog. Bij de beoordeling door de rechtbank staan twee hoogwaardige maatschappelijke belangen tegenover elkaar. Enerzijds het belang van de eiseres om gevrijwaard te blijven van aantasting van haar eer en goede naam en die van haar overleden vader. Anderzijds het algemeen belang van de samenleving bij kennisneming

⁹ Zie voorbeelden van deze praktijk bij het Nationaal Archief, het NIOD en een regionale archiefdienst: <https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/https://do8mb0ue3h0zp.cloudfront.net/2021-05/Archiefverklaring%20NIOD.pdf>

<https://www.razu.nl/praktisch-actueel/aanvragen-archiefstukken/raadpleging-niet-openbare-archieven/>

¹⁰ Het Netwerk Oorlogsbronnen houdt zich aanbevolen voor informatie over meer en/of recentere jurisprudentie met betrekking tot openbaarmaking van persoonsgegevens van (overleden) collaborateurs.

van de geschiedenis en dus bij de openbaarmaking van de resultaten van historisch onderzoek naar de gebeurtenissen. Uitspraak van de Rechtbank Arnhem 27-9-1999: De vordering wordt afgewezen. Het algemeen belang van kennisneming van de geschiedenis prevaleert hier.¹¹ Overigens is de tekst van het boek in een volgende druk wel iets aangepast na correspondentie tussen de dochter en de auteur.

Bezwaar in verband met Joods Monument

Een nabestaande spant een zaak aan tegen de stichting Digitaal Monument Joodse Gemeenschap, omdat zij niet wilde dat gegevens over haar grootouders van zowel vaders- als moederszijde op joodsmonument.nl werden gepubliceerd. Haar argumenten waren onder meer, dat publicatie haar psychische schade berokkende. Het als joods kenbaar maken van haar familie en dus haarzelf, op een wereldwijd toegankelijk medium, ervoer zij als respectloos. Onder meer angst voor het opnieuw oplevend antisemitisme speelde daarbij een rol. Uitspraak van de Rechtbank Amsterdam op 11-12-2003: De rechtbank oordeelt na ter zitting een voorbeeld van de websitepagina's te hebben bekeken, dat eiseres zodanig zal worden vermeld, dat zij niet identificeerbaar is en dat een buitenstaander niet zonder 'onevenredige inspanning' kan achterhalen, dat eiseres een nabestaande is van de op joodsmonument.nl genoemde familieleden. Dus kan publicatie op joodsmonument.nl juridisch gezien doorgang vinden. Maar ook geeft de rechtbank als overweging mee, dat vanwege de bijzondere aard van het project joodsmonument.nl, compassie met een overlevende nabestaande op zijn plaats lijkt te zijn. Denkbaar zou bijvoorbeeld zijn dat het bestuur van de Stichting serieuze bezwaren individueel zou onderzoeken en daaraan in bepaalde schrijvende gevallen onverplicht tegemoet zou komen, bijvoorbeeld door op de website te vermelden dat publicatie van de desbetreffende gegevens gedurende het leven van de betrokkene achterwege zal worden gelaten. Dit kan echter niet in rechte worden verplicht.¹²

Bezwaar nabestaande verzetsman Noord-Nederland

Een nabestaande van een verzetsman uit WOII vordert rectificatie en schadevergoeding op grond van 'aantasting van de eer en goede naam' van de auteur en uitgevers van *Het Scholtenhuis 1940-1945*, een deel in een reeks van vier

boeken over het Scholtenhuis in Groningen. De motivatie van eiseres is, dat de rol van haar vader onterecht ongunstig en ook onjuist in het boek wordt beschreven, hetgeen bij haar tot psychische en lichamelijke klachten leidt.

De auteur en uitgever stellen, dat de publicatie het resultaat is van zorgvuldig en wetenschappelijk onderzoek, dat de weergegeven feiten stoelen op gezaghebbende bronnen waaronder geciteerd archiefmateriaal, en dat de vader in het boek nergens van wordt beschuldigd, maar juist naar voren komt als een verzetsheld.

Uitspraak op 7-9-2016. De vordering wordt afgewezen. De rechtbank oordeelt als volgt: *In deze zaak staan twee fundamentele rechten tegenover elkaar: het recht van [vader] [eiseres] op de eerbiediging van zijn persoonlijke levenssfeer, dat de bescherming van zijn eer en de goede naam omvat, en het recht van [gedaagden] op de uitoefening van hun vrijheid van meningsuiting. De vraag welk recht prevaleert, moet worden beantwoord aan de hand van een afweging van de omstandigheden van het geval.*

Die afweging resulteert vervolgens hierin: *'De geschiedschrijving van het Scholtenhuis en de volledigheid daarvan betreft een publiek belang. (...) Daar staat tegenover dat de gevolgen van de publicatie van de citaten voor de eer en goede naam van [vader] [eiseres] moeten worden gerelativeerd.'*¹³

Uit de handel nemen van boek over NSB-ers onder druk van familie

In 2018 speelde een zaak, die nooit voor de rechter is gekomen: het uit de handel nemen, onder druk van de familie, van een boek over de Twentse familie Ottema door de auteur Coen Cornelissen.¹⁴ Uit een dergelijke zaak blijkt, dat het taboe op de collaboratie nog steeds volop leeft, en dat nabestaanden zich soms met succes kunnen verzetten tegen openbaarmaking van de geschiedenis ervan. Ook zonder een rechtelijke uitspraak.

¹¹ <https://jure.nl/ECLI:NL:RBARN:1999:AA1006>

¹² <https://jure.nl/ECLI:NL:RBAMS:2003:AN9893>

¹³ <https://jure.nl/ECLI:NL:RBNNE:2016:4183>

¹⁴ Zie artikel in *Tubantia* van 23-8-2018: <https://www.tubantia.nl/almelo/twents-oorlogsboek-uit-de-handel-vecht-niet-tegen-het-boek-maar-tegen-het-taboe-a78b79e3/>

DEEL 2

ETHISCHE ASPECTEN

Enkele feiten over collaboratie in de Tweede Wereldoorlog

Om te beginnen enkele feiten over dit onderwerp:

- Nederland had tijdens de bezettingsjaren 1940-1945 circa 9 miljoen inwoners.
- Op het hoogtepunt, eind 1941-begin 1942 had de NSB circa 100.000 leden.
- Circa 25.000 Nederlanders hebben zich bij de Waffen-SS gemeld.
- In totaal zijn na de oorlog tussen de 120.000 en 150.000 mensen gearresteerd en geïnterneerd geweest op verdenking van collaboratie. Dit gebeurde veelal niet zorgvuldig.
- Er bestaan circa 500.000 dossiers van circa 300.000 mensen naar wie een onderzoek met betrekking tot collaboratie is ingesteld door de negentien plaatselijke tribunaal en vijf Bijzondere Gerechtshoven, die functioneerden in de periode 1944-1950. In het jaar 2000 zijn de archieven van al deze tribunaal en gerechtshoven ondergebracht bij het Nationaal Archief onder de verzamelnaam Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging.
- Enkele honderden verdachten zijn na de oorlog veroordeeld voor oorlogsmisdaden, er werden 152 doodstraffen uitgesproken waarvan 39 zijn voltrokken.
- Er hebben 6.000 ontzettingen uit het Nederlanderschap plaatsgevonden.
- In totaal kwamen 65.750 zaken voor de rechter. Vanaf 1947 werd op grote schaal gratie verleend. Ongeveer 90.000 personen werden buiten vervolging gesteld.¹⁵
- Alles bijeen moeten er nu dus naar schatting minstens

een miljoen nabestaanden van collaboratie verdachte, veroordeelde of buiten vervolging gestelde Nederlanders zijn.

Argumenten voor en tegen beladen archieven online

De volgende argumenten zijn ontleend aan de literatuur en de gehouden interviews. Daarnaast is gebruik gemaakt van de aanvullende informatie, die tijdens de discussie op het symposium *Beladen archieven online* op 12 oktober 2021 naar voren kwam, en van de resultaten van de enquête die de Werkgroep Herkenning in 2021 heeft gehouden onder haar leden.¹⁶

**Argumenten tegen online openbaar stellen
Vanuit perspectief nabestaanden**

Openbaarmaking van de feiten over collaboratie van familie-leden zal de trauma's van de nabestaanden doen herbeleven. Vooral de eerste generatie nabestaanden, dus de kinderen van collaborateurs die geboren werden in de jaren 1925-1948¹⁷ hebben het na de oorlog zwaar te verduren gehad, en dat moeten we respecteren. Zij hebben meegemaakt dat hun ouders werden geïnterneerd en/of gevangen gezet, gestraft waardoor ook het gezin werd gestraft onder meer met ontneming van het Nederlanderschap, dat gezinnen werden uiteen gerukt, bezittingen geconfisqueerd. Zij hebben onder vaak nare omstandigheden in kindertehuizen gezeten, waar ze slecht werden behandeld, al zijn er positieve uitzonderingen. Omdat hun ouders waren getraumatiseerd, hebben de kinderen geleden onder gebrek aan geborgenheid en ouderliefde. Zij zijn op school en in de buurt door

¹⁵ Deze feiten zijn gebaseerd op de voor deze verkenning gebruikte literatuur, waarin de opgegeven aantallen overigens onderling wat kunnen variëren. Met dank aan Edwin Klijn en leden van Netwerk Oorlogsbronnen voor toevoegingen en correcties.

¹⁶ Zie noot 4. De enquête werd door 26 personen ingevuld.

¹⁷ In de literatuur verschilt de periode die als 'eerste generatie' wordt aangeduid, het hier vermelde tijdperk is zo ruim mogelijk genomen.

Interneringskamp voor Nederlanders die zich vrijwillig bij de Waffen-SS hadden aangemeld, juni 1945 (Foto: Willem van de Poll/Anefo)

andere kinderen en soms ook door volwassenen, zelfs onderwijzers, ernstig gepest, publiek vernederd, uitgescholden en gemeden.¹⁸ De gezinnen leefden bovendien in veel gevallen in grote armoede. Ook in hun latere carrières en levens hebben zij vaak ernstig geleden onder het foute verleden van hun familie. Onschuldig en toch gestraft, zo voelt het voor hen. Voor later geboren nabestaanden geldt dit alles niet, zeker niet in deze mate. Kinderen, soms ook kleinkinderen, van collaborateurs hebben als gevolg van slechte jeugdervaringen veelal hun hele leven gezweven over het familieverleden en doen dat tot op de dag van vandaag. Ook tegen hun eigen kinderen. Zij hebben een grote angst voor ontdekking van dat verleden wanneer de oorlogsarchieven onbepaald openbaar zouden worden. Vooral zijn zij bang dat de

archieven online komen. Het gevolg daarvan kan zijn dat mensen te kwader trouw informatie uit deze archieven halen en een hetze beginnen tegen nabestaanden op twitter en andere social media. Ook vreest men dat raadplegers van de archieven onvoldoende basiskennis van de oorlogsomstandigheden hebben om te begrijpen wat ze lezen in de archieven en er ongenueanceerd over oordelen. Of dat, wanneer iemand hun naam in alle onschuld googelt, het oorlogsverleden meteen opduikt. Meermalen worden de moderne 'digitale schandpalen' genoemd waar sensatiebeluste types tegen tekeer gaan, maar ook journalisten en kranten worden genoemd. Een onwetend kleinkind kan een schok krijgen als op die manier onverwachts feiten uit het familieverleden opduiken.¹⁹

¹⁸ Zie bijvoorbeeld het interview met Herman Schouten in de *Amersfoortse Courant*: 'We werden gehaat door de hele buurt'.

¹⁹ De angst voor het schandpaaleffect van de sociale media komt duidelijk naar voren uit de enquête van de Werkgroep Herkenning.

De angst voor ontdekking verschilt overigens wel per generatie. Over het algemeen zijn latere generaties minder bang, zijn zij er zelf open over, als ze er al van af weten. Maar het gebeurt ook, dat latere generaties geen interesse hebben in het verleden dan wel er bewust niets over willen horen. Het maakt uit of de familie in een grote stad woont dan wel verhuisd is naar een ander deel van het land, waar niemand dit weet of dat men nog in hetzelfde dorp of kleine stad woont als tijdens de oorlog. In kleine gemeenschappen weet iedereen nog wie de ‘foute’ families waren. Ook binnen andere gemeenschappen zoals kerkgenootschappen is de herinnering nog levend gebleven. Daarnaast speelt mee of men een algemene achternaam heeft of een weinig voorkomende naam die verbonden is aan een bekende collaborateur of collaborateurs.

De eerste generatie nabestaanden is desgevraagd overwegend van mening dat moet worden gewacht met (online) publiceren van de beladen oorlogsarchieven totdat hun generatie er niet meer is. In meerderheid zijn zij er overigens voorstander van, dat de archieven ooit helemaal open gaan. Zij zien het belang van genuanceerd wetenschappelijk onderzoek en kennis van de complete oorlogsgeschiedenis los van het denken in de absolute tegenstelling goed/fout. Hun probleem is, dat dit zwart/wit denken naar hun idee nog steeds opgeld doet in de samenleving en dat open archieven dit zullen versterken.

Uit opmerkingen tijdens het symposium en uit de enquête bleek overigens, dat zuiverings- en andere oorlogsdossiers niet altijd geschoond zijn en er nog veel familiefoto's en ander 'persoonlijk' materiaal inzit, dat destijds al dan niet bewust is geconfisqueerd. Dit willen de nabestaanden niet zomaar online hebben, ze vinden dat dit aan de familie behoort. Ook stelt een geïnterviewde, dat de dossiers niet alleen over overleden familieleden gaan, maar dat er ook gegevens over de nog levenden in zitten.

Tijdens de interviews met medewerkers van erfgoedinstellingen is genoemd, dat nabestaanden van oorlogsslachtoffers en vervolgd precies dezelfde gevoelens hebben over online plaatsen van de beladen oorlogsarchieven. Bij hen speelt niet zozeer schaamte over het familieverleden, wel vinden zij het pijnlijk er steeds aan herinnerd te worden en ook zij willen niet alle beladen bronnen onbeperkt openbaar hebben op het internet.

Vanuit maatschappelijk perspectief

Er zijn weinig argumenten tegen digitale openbaarmaking van beladen archieven vanuit maatschappelijk oogpunt gebleken tijdens deze verkenning. Een enkele keer wordt genoemd, dat het de polarisatie in de samenleving kan versterken wanneer de oorlogsarchieven helemaal openbaar worden mét de goed/fout tegenstelling die daar naar men denkt in zit. De wens om de oorlogsgeschiedenis met de mantel der liefde te bedekken en de archieven daarom niet helemaal te openen komt soms ook naar voren.

Argumenten vóór online openbaar stellen

Vanuit perspectief nabestaanden

Er zijn steeds meer nabestaanden, die zelf de publiciteit hebben gezocht en een boek hebben geschreven over het 'foute' oorlogsverleden van hun familie. Niet altijd zijn hun eigen familieleden zoals broers en zussen daar overigens blij mee, soms heeft het tot een breuk in de familie geleid. Ook heeft het soms voor ophef gezorgd, als nabestaanden naar de mening van lezers te positief oordeelden over hun 'foute' familie.²⁰

Vaak is door de geïnterviewden en geënquêteerden als argument genoemd, dat de juiste kennis van het oorlogsverleden een voorwaarde is voor verwerking. Zij hopen dat door digitale bereikbaarheid van de oorlogsarchieven die kennis bij de families en het algemene publiek zal toenemen. Tegenover de angst voor ontdekking schetsen zij, dat het juist helend kan werken, wanneer de feiten in hun historische context en niet moraliserend aan het licht worden gebracht. Openheid brengt bevrijding van de trauma's uit het verleden, terwijl ontkennen van en zwijgen over het verleden het probleem voor de nabestaanden juist groter maakt. Een taboe, het idee dat er 'iets' was zonder dat duidelijk was, wát, is veel schadelijker. Door kennis van de feiten komt de waarheid aan het licht, waardoor we het simpele goed/fout denken achter ons kunnen laten. Niet door het verleden goed te praten, wel door het in context te zetten.

Diverse nabestaanden uiten daarbij de hoop, dat kennis van de oorlogsperiode en de aanloop ervan een waarschuwing kan zijn voor het heden, nu antisemitisme en discriminatie weer de kop opsteken. Er wordt

²⁰ Zie als voorbeeld de reactie uit 2020 in *de Volkskrant* op het boek van Isabel van Boetzelaer in de Literatuurlijst. De auteur heeft naar aanleiding daarvan in een herziene druk de tekst gewijzigd.

Seyss-Inquart bezoekt een nationaalsocialistische bijeenkomst op het Wilhelminaplein (Zaailand) te Leeuwarden. Leeuwarden, 4 april 1943 (Collectie Fries Verzetsmuseum)

daarbij wel benadrukt, dat het in Nederland momenteel nog ontbreekt aan laagdrempelige, feitelijke uitleg van de oorlog en idem informatie over het zoeken in oorlogsarchieven, zoals dat wel in België bestaat.²¹ Meerdere nabestaanden hebben ervaring met het zoeken in de oorlogsarchieven en de hoge moeilijkheidsgraad daarvan. Zij vinden het een grote vooruitgang wanneer zijzelf als familie direct online toegang krijgen, waarbij sommigen het nu nog een stap te ver vinden, dat dit voor iedereen zou gelden. Daarnaast stellen nabestaanden, dat de ergste oorlogsmisdaden allang bekend zijn, daarover zijn in de naoorlogse jaren openbare rechtszaken geweest en dat heeft in alle kranten gestaan. Het zijn juist de minder zware vormen van collaboratie, die bij

het grote publiek en ook bij de families zelf onbekend zijn gebleven. Het komt in meerdere interviews en in de enquête naar voren, dat nabestaanden opgelucht zijn wanneer zij door archiefonderzoek ontdekken dat het oorlogsverleden van hun familie ze meeviel. Ze hadden mede door het jarenlange zwijgen in de familie het ergste verwacht, zoals verraad van onderduikers en Joden, maar in de praktijk waren de meeste gevallen van collaboratie niet zo heftig. Dit werd bevestigd in de interviews met medewerkers van erfgoedinstellingen: veel bezoekers aan de oorlogsarchieven gaan pas op zoek naar de feiten na de dood van hun familielid of -leden en zijn niet zelden opgelucht over wat ze ontdekken.

Er komt bij, dat veel nu al openbaar is en op internet te vinden, al dan niet op 'illegale' websites. Dan kan het beter goed gebeuren en met de juiste achtergrond erbij.

²¹ Zie bijvoorbeeld de uitgave *Was opa een nazi?* van het Belgische Rijksarchief/CeGeSoma. Voor de situatie in België zie verder <https://www.belgium-wii.be/nl/debatten/hoe-beladen-erfgoed-digitaal-ontsluiten-een-symposium-van-het-netwerk-oorlogsbronnen.html>

Een aantal nabestaanden stelt met zoveel woorden, dat men er 'dubbel' inzit: enerzijds de angst voor het 'schandpaaleffect' en het herleven van het goed/fout denken, anderzijds waardering voor de nieuwe onderzoeksmogelijkheden die ontstaan door 'beladen archieven online'. Daarvan kunnen ook zichzelf profiteren.

Ook tegenstanders van algemeen open oorlogsarchieven via internet, stellen dat er wel dringend behoefte is aan niet-moralistisch wetenschappelijk onderzoek naar de collaboratie in en rond de oorlog.

Er is een onderscheid te maken naar type collaboratie en als gevolg daarvan naar soort archief, dat online zou komen. Voorbeelden van minder beladen archief-onderdelen zijn die gedeelten van het NSB-archief, die vooral over ideologie, propagandavoering of beleidsvorming gaan of de beleidsstukken uit het archief van Rauter en andere bezettingsautoriteiten. Meerdere geïnterviewden en geënquêteerden hebben geen bezwaar als dit type archieven online komt. Ook materiaal over economische collaboratie lijkt minder gevoelig te liggen dan archieven over politieke, ideologische en militaire collaboratie. Veel gevoeliger ligt archief over gewapende collaboratie, zoals deelname aan de Waffen-SS. Het meeste bezwaar is er nog tegen voor iedereen vindbare en toegankelijke online strafdossiers uit het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging, al zijn er ook nabestaanden, vooral van latere generaties, die ook hiertegen geen bezwaar hebben. Sommige nabestaanden hebben geen bezwaar tegen online publicatie van de uiteindelijke rechterlijke uitspraken, maar de onderliggende stukken mogen wat hen betreft niet zomaar voor iedereen toegankelijk op internet komen. Deze bevatten te veel gevoelige informatie ook van derden zoals getuigen en kunnen foto's, brieven, dagboeken en andere intieme documenten bevatten die door de nabestaanden worden beschouwd als familiebezit.²²

Vanuit maatschappelijk perspectief

Het meest gehoorde argument pro het online beschikbaar stellen van de oorlogsarchieven, ook de beladen onderdelen, is dat de huidige generaties er recht op

hebben de geschiedenis van de oorlog te kennen zoals die was. Tot in onze tijd leven de clichébeelden voort, in films, op tv en in de social media, van collaborateurs die allemaal in nazi-uniformen inclusief laarzen op straat marcheerden, en allemaal actief waren in de Jodenvervolging. Bijna iedereen die het woord 'collaborateur' hoort krijgt dit soort associaties. Door gemakkelijker toegankelijke archieven met alle informatie die ze bevatten, zal dit beeld bijgesteld kunnen worden. De werkelijkheid was veel 'grijzer', er was in veel gevallen geen sprake van fanatieke nazi's maar meer van meelopers, opportunisme en soms heel basaal: iemand kon via NSB-lidmaatschap ontsnappen uit de armoede. Een activiteit als zwarthandel of het aangaan van een relatie met een Duitser betekende niet automatisch, dat men de nazi-ideologie aanhing of zelfs maar lid van de NSB was. Het overgrote deel van de bevolking was noch collaborateur, noch verzetsheld maar trachtte alleen maar het hoofd boven water te houden.

Deze werkelijkheid is bij het grote publiek nog grotendeels onbekend.²³ Een daaraan toegevoegd argument is, dat op plaatselijk niveau de oorlogsverhalen die in de archieven verborgen zitten vaak niet bekend zijn en slecht of niet toegankelijk. Dit terwijl juist persoonlijke, kleine en lokale geschiedenissen meer zeggen dan het grote landelijke verhaal van de oorlog, en juist die verhalen het verleden voor de naoorlogse generaties dichtbij kunnen brengen. In het onderwijs zijn juist die verhalen het meest geschikte middel om voor kinderen inleving in de oorlog mogelijk te maken.

Openheid van de archieven kan verder mythes ontzenuwen en een einde maken aan verdenkingen die gebaseerd zijn op geruchten, terwijl de archieven feitelijke informatie aanreiken.²⁴ Een archief als het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging bevat niet alleen informatie over daders, maar ook over slachtoffers, getuigen en het verzet en is daarmee een van de rijkste, zo niet de rijkste oorlogsbron die we hebben. Die verdient het beter toegankelijk te zijn voor iedereen. Omdat door digitaliseren van de archieven de zoekmogelijkheden en het leggen van verbanden tussen bronnen sterk zullen verbeteren, zal de amateur-

²² Het CABR wordt overigens in 2025 openbaar, zie artikel 1 van het ministerieel besluit van 9 oktober 2019, <file:///C:/Users/info/Documents/Loef%20Advies/Opdracht%20Oorlogsbronnen%20/Besluit%20CABR%20openbaarheid%202019.pdf>. Dit betekent niet, dat dit archief direct in zijn geheel online komt.

²³ Zie de eerste grondige geschiedschrijving van de NSB: de trilogie van Edwin Klijn en Robin te Slaa, *De NSB, deel 1, 1931-1935, deel 2, 1936-1940*, Amsterdam 2021

²⁴ Overigens is niet alles, wat je leest in de archieven wáár. Een van de valkuilen van het CABR is bijvoorbeeld dat getuigenverklaringen in positieve of negatieve zin strijdig met de waarheid kunnen zijn.

Interneringskamp voor verdachten van collaboratie aan de Levantkade te Amsterdam. Amsterdam, 1 juni 1945. (Collectie Spaarnestad/Nationaal Archief)

en professionele geschiedschrijving over de oorlog door online publicatie in alle facetten enorm worden gestimuleerd.²⁵ Dit is nodig om het collectieve geheugen van Nederland op te frissen zodat we als samenleving aan de collectieve verwerking van dat verleden toekomen. Daarbij passen historische vragen die verder gaan dan de vraag wie schuldig was en wie slachtoffer. Vragen naar het 'waarom' van de oorlog moeten worden gesteld, zoals: wat

betekent een oorlog eigenlijk voor gewone mensen, hoe komt iemand ertoe om de nazi-ideologie te omarmen, om lid van de NSB te worden of bij de Waffen-SS te gaan, wat zou je zelf doen in een gegeven situatie? Op die manier kan kennis van het verleden toepasselijk worden voor het heden en kunnen we er lering uit trekken. Omdat veel oorlogsarchieven wanneer zij zonder context worden gepresenteerd moeilijk te begrijpen en te interpreteren zijn, zal het geven van laagdrempelige context een voorwaarde zijn voor het kunnen beantwoorden van de bovengenoemde en andere historische vragen.

²⁵ Zie bijvoorbeeld de bijdrage van Bas Kromhout op het symposium van 12 oktober 2021 *Het belang van biografische bronnen*, plus de discussie daarna, te zien via https://www.youtube.com/watch?v=jwB_vGY0Sb4 vanaf 3:56:00

DEEL 3

OMGAAN MET DE DILEMMA'S

Hoe nu om te gaan met de dilemma's, hoe weeg je voor- en nadelen van online publicatie van beladen archieven tegen elkaar af, wat weegt het zwaarste? Ook dit is ter sprake gekomen in de interviews en enquête en in de literatuur.

Zes denkrichtingen

In de eerste plaats verstrikt er steeds meer tijd tussen de Tweede Wereldoorlog en de onze, nu al meer dan 75 jaar. Langzamerhand zullen steeds minder eerste generatie nabestaanden van zowel collaborateurs als slachtoffers onder ons zijn. Zij zijn het die volgens eigen zeggen het meeste last zullen hebben van online openbare oorlogsarchieven. Voor de kleinkinderen is het in het algemeen al veel minder problematisch. Het ligt voor de hand dat het openen en online plaatsen van de oorlogsarchieven ook gefaseerd zal gebeuren, alleen al omdat het scannen, toegankelijk maken en van context voorzien van vele kilometers archief jaren in beslag zal nemen. De delen van het archief, die op grond van de Archiefwet onbeperkt openbaar moeten zijn, kunnen uiteraard eerst in fysieke vorm raadpleegbaar worden.

Het online plaatsen zou kunnen starten met minder beladen archieven, zoals bepaalde delen van het NSB-archief of van autoriteiten van de bezetter, zowel op landelijk als plaatselijk niveau. Deze archieven zijn nu vaak nog in hun geheel beperkt openbaar. Welke de meer en minder beladen archieven zijn, kan overigens per plaats en onderdeel verschillen. In de overgangperiode kan ervoor gekozen worden, sommige archieven of delen daarvan nog niet voor iedereen toegankelijk online te plaatsen, maar wel beter toegankelijk dan ze momenteel zijn, zie de Praktische maatregelen hieronder. Wel moet het einddoel duidelijk zijn: alle, of de belangrijkste, oorlogsarchieven op den duur online. Desgewenst kan hiervoor een horizon in de tijd worden gesteld: 2035 of een ander jaar. In de tweede plaats zullen de (organisaties van) nabestaanden van zowel de daders als de slachtoffers intensief betrokken moeten worden bij het proces. Ook

is geopperd om een landelijke ethische commissie in het leven te roepen, die de overheid adviseert over het openen van de oorlogsarchieven in het algemeen en ook in concrete (twijfel)gevallen.

In de derde plaats zullen er steeds meer nieuwe technieken worden ontwikkeld en projecten als het digitale Nationale Register van Overledenen tot stand komen, die het gemakkelijker zullen maken om meer materiaal online te plaatsen waarbij toch de privacy wordt beschermd.²⁶

Het is in de vierde plaats duidelijk, dat het online plaatsen van oorlogsarchieven schreeuwt om nadere uitleg en context. Niet alleen over de geschiedenis van de oorlog en collaboratie, die op een beknopte, toegankelijke en feitelijke manier voor een groot publiek gebracht zal moeten worden, maar ook over de archieven zelf, die meestal voor niet-ingewijden niet zonder meer te lezen, te begrijpen en te interpreteren zijn. Het geven van meer context gecombineerd met goed toegankelijke archieven zal helpen om los te komen van het ongenueanceerde zwart/wit denken over de oorlog en kan nabestaanden helpen over hun angst voor publicatie heen te komen. Hier ligt ook een rol voor erfgoedinstellingen die de archieven beheren.

In de vijfde plaats: een meer feitelijke, minder moraliserende benadering van de oorlogsgeschiedenis zal helpen om de bezwaren tegen online publicatie te verminderen. Na oorlogse generaties hebben er meer aan om antwoorden te vinden op vragen als: wat betekende en

²⁶ Onder meer technieken waarmee archieven online worden geplaatst maar onvindbaar voor zoekmachines. Zie over het project Nationaal Register van Overledenen de volgende paragraaf.

betekent een oorlog, hoe ontstaat zo iets als het nazisme en wat zou ik zelf in die omstandigheden doen? dan om met de aloude clichés over de oorlog geconfronteerd te worden. De verhalen vooral op lokaal niveau zijn onmisbaar om meer begrip voor en inleving in de oorlog in al zijn facetten te krijgen, voor het brede publiek en ook voor het onderwijs. Uit deze verhalen valt lering te trekken voor het heden.

Ten zesde en laatste, niet onbelangrijk is ook de verwerkings-verantwoordelijkheid voor verdere verwerkingen van persoonsgegevens die gebruikers rechtmatig via een archiefinstelling hebben ontvangen. Uit recente uitspraken van het Europees Hof blijkt, dat daarvoor de gebruiker verwerkingsverantwoordelijk is. De archiefinstelling is niet verantwoordelijk voor deze verdere verwerkingen.²⁷

Uiteindelijk zullen er, ondanks alle goede begeleiding en fasering, mogelijk toch in pers en social media conflicten en rellen ontstaan door online geopenbaarde archieven en de verhalen en gebeurtenissen die erin verborgen liggen. Wanneer daar tegenover staat, dat de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog voor naoorlogse generaties meer nabij komt, onderdeel van onze geschiedenis wordt mét alle duistere kanten, en we er als samenleving iets uit kunnen leren, is dat misschien de prijs die we moeten betalen.

Praktische maatregelen

Het is voor instellingen die plannen ontwikkelen om hun oorlogsarchieven te digitaliseren en online te zetten, een goed idee om eerst een privacy risicoanalyse uit te voeren, zoals voor grootschalige verwerkingen van persoonsgegevens in de AVG is voorgeschreven. Op die manier kom je er als instelling achter waar de privacyrisico's zitten en hoe je die het beste kunt verminderen.²⁸

27 Uit de uitspraak uit 2019 van het Europees Hof van Justitie in de zaak Facebook/Fashion ID blijkt, dat een verwerkingsverantwoordelijke die legitiem gegevens heeft ontvangen en daar zonder invloed of medeweten van degene van wie hij die heeft ontvangen, verwerkingen uitvoert, daarvoor zelf verwerkingsverantwoordelijk is. HvJ EU, 29 juli 2019, nr. C-40/17 (Fashion ID) r.o 74-76.

28 Zie artikel 35 van de AVG. Er zijn online diverse voorbeelden en modellen te vinden, onder meer het rijksmodel: [Model gegevensbeschermingseffectbeoordeling Rijksdienst \(PIA\) | Rapport | Rijksoverheid.nl](#) dat is uitgewerkt in de model analyse voor de gezinskaarten: <https://vng.nl/nieuws/online-publiceren-gezinskaarten-kan-onder-voorwaarden>. Ook de VNG/IBD heeft een tool ontwikkeld voor de leden van de Community: [Projecten – Informatiebeveiligingsdienst.](#)

Uitgangspunt zal moeten zijn: geen gevoelige, bijzondere en strafrechtelijke gegevens over nog levende personen openbaar maken. Dat is op grond van de AVG en Archiefwet verboden. Bij bestanden waarbij het niet zeker is of de erin voorkomende personen zijn overleden, kan een periode van 100 of 110 jaar na geboortedatum worden aangehouden, zoals in de praktijk al veel gebeurt. In de nabije toekomst zal hier het grote digitaliseringsproject dat momenteel bij het CBG | Centrum voor familiegeschiedenis loopt, uitkomst kunnen bieden. Binnen enkele jaren zal daaruit naar verwachting een digitaal Nationaal Register van Overledenen ontstaan, waartegen bestanden van erfgoedinstellingen digitaal 'gematcht' kunnen worden. Daardoor wordt het mogelijk veel preciezer te bepalen, welke personen uit een archiefbestand al dan niet zijn overleden en dus welke gegevens al wel en welke nog niet openbaar kunnen zijn.²⁹

Niet alleen met het juridische aspect, ook met ethische overwegingen zal rekening gehouden moeten worden bij het (online) openen van oorlogsarchieven, zo is uit deze verkenning gebleken. In de overgangperiode zijn maatregelen denkbaar zoals wel scannen en OCR-en, maar nog niet de documenten zelf vindbaar voor zoekmachines online te zetten. De meest beladen archieven kunnen bijvoorbeeld in een besloten fysieke of digitale omgeving, zoals op een studiezaal of achter wachtwoorden worden gezet, waarbij wel de toegang online komt. Dat zou al een grote verbetering zijn ten opzichte van de huidige situatie. Veel andere maatregelen zijn mogelijk, die op het Kennisplatform Informatie en Archief, onderdeel Informatierecht uitgebreid worden beschreven en waar ervaringen worden uitgewisseld.³⁰ Het einddoel moet wel duidelijk zijn: alle belangrijke oorlogsarchieven online en toegankelijk voor iedereen. Naarmate de tijd verder verstrijkt zullen de overgangsmaatregelen steeds minder nodig zijn. Het is aan te raden gebruikers er via een disclaimer of anderszins op te wijzen, dat zijzelf verantwoordelijk zijn voor het verder verwerken van persoonsgegevens uit de archieven die zij inzien of waarvan zij kopieën ontvangen. De beherende instelling kan op grond van de AVG daarvoor na het legitiem ter beschikking stellen niet meer verantwoordelijk worden gehouden.

29 Zie <https://www.kvan.nl/nieuws/groot-enthousiasme-voor-digitaal-register-van-overledenen>

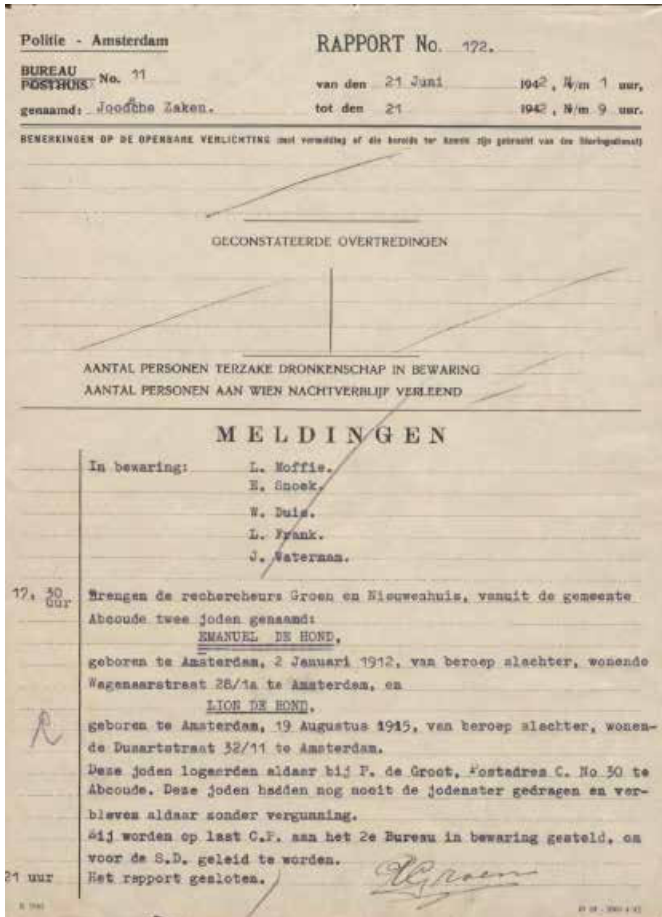
30 Zie <https://kia.pleio.nl/groups/view/e6cc3917-44f8-4dc6-ab25-65550c841624/kennisplatform-informatierecht/wiki/view/8039bbee-84de-4b02-a4b0-d24c07e98b08/praktische-maatregelen>

Afb. 1 Screenshot van crowdsourcingproject rondom arrestantenkaart van het Stadsarchief Rotterdam

Afb. 3 Fragment uit de getypte interviews met verzetssensen, 1946-1955, (Fries Verzetsmuseum)

Afb. 2 Scan van een rapport van het Bureau Joodsche Zaken van de Gemeentepolitie Amsterdam, 1942 (Stadsarchief Amsterdam)

Afb. 4 Screenshot van de website van Arolsen Archives

Ten slotte is het cruciaal, dat erfgoedinstellingen ervaringen op dit terrein blijven uitwisselen en gezamenlijk optrekken bij het digitaliseren en online plaatsen van dit belangrijke deel van ons erfgoed. Hierbij kan ook geprofiteerd worden van internationale ervaringen zoals van Arolsen Archives.

Voorbeelden

In Nederland zijn al enkele voorbeelden van online oorlogsarchief.

Zo heeft het Stadsarchief Rotterdam de arrestantenkaarten van de gemeentepolitie uit de oorlogsperiode online gezet. Kaarten van nog levende personen zijn daarvan uitgezonderd (zie afbeelding 1).

Het Stadsarchief Amsterdam heeft het archief van de Gemeentepolitie tot 1956, inclusief de oorlogsperiode met het archief van Bureau Joodsche Zaken in gescande vorm op de website staan. Met ingang van 2022 zijn de zuiveringsdossiers met betrekking tot gemeenteambtenaren uit het Secretarieearchief openbaar geworden. Deze kunnen op aanvraag worden gescand. Informatie over nog levende personen is hiervan uitgezonderd (zie afbeelding 2).

Veel andere archiefinstellingen zijn bezig met het scannen van oorlogsmateriaal, met het oog op latere online publicatie. Enkele voorbeelden uit vele: bij Het Utrechts Archief is een projectplan in uitvoering waarbij circa honderd archieven uit de oorlogsperiode worden gescand, met behulp van crowdsourcing toegankelijk gemaakt en langzamerhand online geplaatst.

Trezoar in Leeuwarden is van plan samen met het Fries Verzetsmuseum bronnen online te zetten, zoals een serie interviews met verzetsmensen die vlak na de oorlog zijn afgenomen. Ter bescherming van de privacy kan (nog) niet op naam worden gezocht.

Internationaal is Arolsen Archives, voorheen International Tracing Service natuurlijk een geweldig voorbeeld van het nut van online oorlogsarchieven. Arolsen Archives heeft momenteel 50 miljoen documenten van 25 jaar en ouder met betrekking tot oorlogsvervolgden uit 1940-1945 online staan. Ze beheren overigens geen materiaal over collaboratie.

CONCLUSIES

Juridisch

Op grond van de AVG en de Archiefwet is het toegestaan, bijzondere persoonsgegevens en persoonsgegevens van strafrechtelijke aard openbaar te maken als het gaat om *overleden* personen. Dit geldt ook voor persoonsgegevens over collaborateurs uit de periode '40-'45.

Hoewel preambule 158 van de Algemene Verordening Gegevensbescherming in Nederland niet is uitgewerkt, is het van belang te bedenken dat de Europese wetgever hiermee heeft bedoeld het belang van het verstrekken van inlichtingen uit archieven met betrekking tot *het politiek gedrag onder voormalige totalitaire regimes, over genocide, misdaden tegen de menselijkheid, met name de Holocaust, of over oorlogsmisdaden te benadrukken.*

Uit de weinige gevonden jurisprudentie op dit terrein blijkt dat rechters bij klachten van nabestaanden een afweging maken tussen het belang van de samenleving om de geschiedenis te kennen, en het belang van (nabestaanden van) oorlogsbetrokkenen op bescherming van hun persoonlijke levenssfeer, waaronder hun eer en goede naam. In de drie gevallen die in deze verkenning zijn besproken, prevaleerde bij de rechtbank in alle gevallen het algemeen belang van kennis van de geschiedenis. Wel stelde de rechtbank in één geval, dat de gedaagde de eiser onverplicht tegemoet zou kunnen komen omdat het om een schrijnend geval ging. Overigens houdt het Netwerk Oorlogsbronnen zich aanbevolen voor informatie over meer en meer recente jurisprudentie op dit terrein.

Daarnaast blijkt uit een recent geval van een uit de handel genomen boek, dat nabestaanden ook zonder rechtszaak met succes een publicatie over hun collaborerende (overleden) familieleden kunnen verhinderen.

Ethisch

Het onderwerp 'beladen archieven online' roept nog steeds heftige emoties op bij nabestaanden. Collaboratie in de Tweede Wereldoorlog vormt nog steeds een taboe. Er bestaan clichébeelden van in het publieke domein, er is nog steeds sprake van ongenueanceerd goed/fout denken over de oorlog. Mede daarom hebben de meeste nabestaanden hun hele leven, tot op de dag van vandaag, over het verleden van hun familie gezwegen. Vooral de eerste generatie nabestaanden,

geboortejaren circa 1925-1948 heeft zwaar geleden onder de daden van hun ouders en is getraumatiseerd. Het merendeel van hen vreest dat de archieven met gegevens over hun overleden ouders nog tijdens hun leven openbaar worden, en zij opnieuw met de vinger zullen worden nagewezen. Vooral is er angst over de social media als 'schandpaal'. Ook vrezen zij dat hun eigen kinderen, tegen wie zij vaak ook hebben gezwegen, op onaangename wijze geconfronteerd zullen worden met het familieverleden. Zij vragen om ermee te wachten totdat hun generatie er niet meer is.

Daar staat tegenover dat – soms dezelfde – nabestaanden, die erkennen dat zij er 'dubbel' inzitten, stellen dat het juist helend werkt en goed is voor de verwerking van het verleden als de waarheid boven tafel komt. De ergste oorlogsmisdadigers zijn destijds al berecht en daar is destijds over gepubliceerd, zodat het juist de kleinere zaken zijn die onbekend zijn gebleven. Als gevolg daarvan zijn nabestaanden vaak opgelucht als zij in de archieven ontdekken dat de daden van hun familieleden hen wel meevielen. Door het jarenlange stilzwijgen vreesden zij het ergste. Anderzijds is het maatschappelijk gezien van groot belang, dat de archieven openbaar worden en toegankelijk voor het grote publiek en het onderwijs. Juist de plaatselijke en persoonlijke geschiedenissen die in de archieven verborgen zitten brengen de geschiedenis van de oorlog dichterbij en inleefbaar. Dat maakt, dat historische vragen voor een breed publiek beantwoord kunnen worden zoals: wat betekent een oorlog voor gewone mensen, wat brengt iemand tot collaboratie, en: wat zou ik zelf in die omstandigheden doen? Voor de amateur- en professionele geschiedschrijving zal het openen en online vindbaar en toegankelijk maken van de oorlogsarchieven een enorme verrijking zijn en veel meer typen onderzoek naar de oorlog mogelijk maken.

Er is zeker een onderscheid te maken tussen generaties van nabestaanden. Hoe jonger, hoe meer afstand tot het verleden en, in het algemeen, hoe positiever of onverschilliger tegenover het online plaatsen van de beladen archieven. Er is ook een onderscheid te maken tussen typen collaboratie: economische collaboratie wordt in het algemeen als minder beladen ervaren dan politieke en ideologische collaboratie. Militaire collaboratie, vooral als dat het actief deelnemen aan de strijd en doden van tegenstanders inhield, en eveneens het verraden en vervolgen van onderduikers en Joden wordt als de ergste vorm van collaboratie beschouwd. Ten slotte is er een onderscheid te maken tussen stedelijke omgevingen en dorpen of andere kleinere gemeenschappen waarin nabestaanden wonen. In stedelijke omgevingen weet niemand meer van het oorlogsverleden van een familie, in kleinere gemeenschappen weet iedereen nog wie de 'foute' families waren.

Slotconclusie

In het bestek van deze verkenning is het niet mogelijk om uitputtende antwoorden te vinden op alle vragen. De discussie over dit onderwerp zal de komende jaren verder gevoerd moeten worden. Toch zijn een aantal richtingen aan te geven.

Bij het online toegankelijk maken voor iedereen van de beladen oorlogsarchieven zal steeds een afweging gemaakt moeten worden tussen enerzijds het belang van de nabestaanden van collaborateurs – dat overigens zowel positief als negatief lijkt te kunnen zijn – en anderzijds het maatschappelijk belang van kennis over en het mogelijk maken van inleving in dit deel van onze geschiedenis. Juridisch gesproken is het toegestaan materiaal met betrekking tot overleden personen openbaar te maken. Ethisch gezien ligt het genuanceerder. Om uit dit dilemma te komen zijn tijdens deze verkenning zes denkrichtingen naar voren gekomen.

In de eerste plaats fasering van het online plaatsen. Er kan gestart worden met minder beladen archieven. In de overgangperiode zijn praktische maatregelen mogelijk waarbij de meest beladen archieven veel toegankelijker worden dan nu, bijvoorbeeld door een online toegang, maar nog deels in een besloten omgeving, hetzij fysiek hetzij digitaal, worden geraadpleegd. Wel moet het einddoel duidelijk blijven: alle belangrijke oorlogsarchieven op den duur zonder restricties online.

In de tweede plaats zullen organisaties van nabestaanden van zowel daders als slachtoffers en vervolgd betrokken moeten worden. Neem ze mee in het proces van toegankelijk maken, maak ze mede-eigenaar. Een ethische commissie kan daarnaast in het leven worden geroepen, die de overheid hierin adviseert.

In de derde plaats zal meer en meer gebruik gemaakt kunnen worden van nieuwe technieken en ontwikkelingen, zoals een digitaal Nationaal Register van Overledenen, waarmee bestanden van archiefinstellingen digitaal gematcht kunnen worden, zodat duidelijk wordt welke persoonsgegevens al wél en welke niet openbaar kunnen worden. Ook technieken waarbij gegevens wel online komen, maar niet vindbaar voor zoekmachines worden ontwikkeld.

In de vierde plaats kunnen de oorlogsarchieven gezien hun moeilijkheidsgraad niet openbaar worden zonder daarbij goede feitelijke uitleg en context te geven. Nu de ooggetuigen langzamerhand niet meer onder ons zijn, is het van belang de geschiedenis van de oorlog voor een groot publiek en voor het onderwijs op een laagdrempelige manier te brengen, naar Belgisch voorbeeld. Dit is een taak van de hele samenleving: overheid, onderwijs, herdenkingsorganisaties, niet alleen van archiefinstellingen. Ook over de archieven zelf is nadere uitleg nodig. Hier ligt ook een rol voor de archiefbeherende instellingen.

In de vijfde plaats zal een meer historische, niet-moraliserende benadering van de oorlogsgeschiedenis helpen om los te komen van het denken in goed/fout tegenstellingen. Naoorlogse generaties hebben er meer aan om historische vragen voor een breed publiek beantwoord te zien, zoals: wat betekent een oorlog voor gewone mensen en: wat zou ik zelf doen? dan om aloude clichés over goed en fout bevestigd te zien. Vooral de kleine en plaatselijke verhalen die in de archieven besloten liggen zijn onmisbaar om een genuanceerd beeld te krijgen.

Ten slotte en in de zesde plaats is het van belang, de rol van gebruikers van de archieven te verduidelijken. De archiefbeherende instellingen kunnen niet steeds verantwoordelijk worden gehouden voor verdere verwerkingen van de persoonsgegevens die gebruikers op een legitieme manier van de instellingen ontvangen. Daarvoor zijn de gebruikers op grond van het Europese privacyrecht zelf verantwoordelijk.

BIJLAGE: GERAADPLEEGDE LITERATUUR

- Van Boetzelaer, Isabel, *Oorlogsouders*, Amsterdam 2018
- 'Papa, heeft u Joden vermoord?' Isabel van Boetzelaer over haar 'hartstikke foute' vader, interview door Sander van Walsum in *de Volkskrant*, 12 mei 2020 en reactie in lezersbrief van Marie-Cécile van Hintum 'Isabel van Boetzelaers papa heeft wél Joden vermoord' in *De Volkskrant* van 13 mei 2020
- Enning, Bram, *Spreken over fout. Hoe kinderen van collaborateurs het zwijgen verbraken 1975-2000*, Amsterdam 2014
- Grevers, Helen, *Van landverraders tot goede Nederlanders. De opsluiting van collaborateurs in Nederland en België 1944-1950*, Amsterdam 2013
- Heijden, Chris van der, *Grijs Verleden*, Amsterdam 2001, herziene druk 2020
- Heijden, Chris van der, *Kinderen van foute ouders, hun verhaal*, Amsterdam 2014
- Klijn, Edwin en Robin te Slaa, *De NSB, deel 1, 1931-1935, deel 2, 1936-1940*, Amsterdam 2021. Deel 3 nog te verschijnen
- Schouten, Herman, *Verborgen schaamte, de 'foute' generatie Schouten*, Heerenveen 2020
- Interview met Herman Schouten in *AD Amersfoortse Courant*, 15 april 2020
- Münninghoff, Alexander, *De stamhouder, een familiechroniek*, Amsterdam 2017
- Tames, Ismee, *Besmette Jeugd. Kinderen van NSB-ers na de oorlog*, Amsterdam 2009
- Tames, Ismee, *Doorn in het Vlees. Foute Nederlanders in de jaren 50 en 60*, Amsterdam 2013
- Verhaal van Jacques Philippa die zich 29 jaar verstopte op de zolder van zijn ouders, door Cor Speksnijder, *de Volkskrant* 13 april 2020

Het citaat voorin dit eindverslag van W.L. ('Boebie') Brugsma, de bekende oud-verzetsman, concentratiekamp-overlevende en journalist, is afkomstig uit het boek van Bram Enning, p. 139.